

A 'KÉSZ' ÉS 'EGÉSZ' MONDATTANI SAJÁTÓSSÁGAI

1. Közönséges szerkezet: áldozatra, halálra kész; víni, halni kész, a francia *készebb volna nem enni*, mint nem csevegni (Kaz. Erd. lev.) stb. szóval a késznek véghatározóval való kapcsolata.

Régies kapcsolat: viadalhoz . . . minden kész volt. Heltai Canc. Könnye Nyelvőr XII. 511. Örömmel mondásához valának készek. Zr. Szig. vesz. XV. — Kész vagyok hű lennem. Bal. B. LXXXIII. stb.

Mint rectummal álló melléknév vagy határozó egy nyomon halad s kevés a megjegyezni való róla. Tán csak ennyi:

a) A készebb a jobb, inkább, vígabb analogiájára határozóul is előfordul tájdivatosan (Dunántúl), sőt szórványosan az irodalomban. Ez a szereplése azonban, úgy látszik, csak az első személyű állítmányigére szorítkozik. P. *készebb meghalok*, mint a szeretőmtől elváljak. Kardos Nyelvőr XIV. 398. *Készebb Katát elvesztetném*. Népk. Gy. III. 77; hogy férjhez menjek, *készebb* bárd alá hajtom nyakam. Gyórk. Köz. köz. I. stb.

b) Feltűnő az egyeztetés ezekben: *vannak készők* másod derék ostromra. Tinódi Egerv. v. IV. 1396; de: *kész vagyunk*. Thököly század. XXI. 290. Ott a metrum megengedné a készent, itt semmiféle nehézség. (A nemzeti színház) egészen *kész van*. Egyetért. 1886 szept. 2.

c) A *készen van* pregnanter: k. áll, a mozgás mellékképzetével, — ez az áll sem tiszta 'stare'. Bud. M. U. szót. 'áll. — P. Érte minden honfi *karja készen áll* (metonymia számba is mehet) Vör. *Készen áll a sajka*. Pet. Képz. ut. stb.

Jelentéstani szempontból érdekes ez a két jelenség: saját életét *készen* (= szívesen) áldozza fel. Kölc. P. m. 100. *készen* gyűjténk együvé (adományokat) u. o. 171; — *készen vagyok arra* = könnyen megtörténhetik, nem lepne meg, p. sőt *készen vagyok arra is*, hogy azon esetben . . . ha megfogyatkoznék bennünk a költészeti erő, *akadna mindjárt* elme, ki a bánatnak e könyvét . . . versekbe szedné Erd. K. pr. II. 57. (v. ö. erre előre *készen lehetsz*.)

2. A kész a rectum kötelékéből kibontakozva nemcsak szabadabban mozog, de szeszélyes fordulatokat is végez, sőt maga is érdekes fordulat. Azonban előlegezzünk egy illusztráló példát: *börtöne kész* Ali urnak (Arany); itt az alapjelentés *nem* ez: 'elkészült (börtön), a mit legott használni lehet' (N. Sz.), hanem ez: Ali menten börtönbe fog vettetni, *elzárat*.

A név (példánkban: börtön) voltaképp csak jelzi a cselekvést (elzárat), ennek legfőbb momentumát, legjellemzőbb tárgyát (börtön) emelve ki, melyhez a megfelelő cselekvés (börtön: *elzárat*) mellékképzete csak hozzáfűződik. Maga a cselekvés grammatikai kifejezést nem nyert.

De nem nyert a cselekvő alany sem. Már t. i. a pszichologiai. A pszich. alanyt példánkban a birtokos jelző — Ali urnak — rejti. Máskor a határozó: mindig készen volt nála a tréfa, Tompa «Az özv. és fiai»; = mindig tudott, kedve volt tréfálni; kész boldogság lesz neki a szenvedés hiánya (Arany); *kiknél* kész volt az éljenzés Jók. Kárp. Z. III.

Banálisnak tetszhetik a német (vasuti kalauz) *fertig*-jére és a magyarnak *mehet(t)*-jére való hivatkozás. Pedig mindakettőben pszichologia rejlik. Utunk egy részét az ő segítségökkel kell megjárnunk. Nos, mind a magyar, mind a német kalauz gondolata imez: *indulhatunk*.

A magyar a világos konkluzióval kedveskedik a vonatvezetőnek, *mehet(t)*-et mond s hozzágondolja a premisszát: készen vagyunk; a német a *fertig*-gel csak a premisszát terjeszti elő s a konkluziót a vonatvezetőre bizza: a filosofusok klasszikus hazájában többet tételez fel a vonatvezetőről is. A német az állapotot, a cselekvésre indító állapotot konstataálja, a magyar a cselekvést, mely azt az állapotot feltételezi. A *fertig* filosofikus, a *mehet!* gyakorlati, praktikus.

3. Azt az állapotot, melyet a német «*fertig, zubereitet*» jelez, a magyar *kész* is kifejezi; mellékképzet a cselekvés, a célba vett akció és iránya: e szerkezet tehát *többet jelent*, mint a mennyt mond, hiszen az a grammatikailag ki nem fejezett cselekvés, illetőleg körülményei igen sokfélek lehetnek.

A «*pronus, lubens*» mintegy objektiválódik, midőn «*fertig, zubereitet, paratus, aptus*» jelentést ölt fel. A jelentésfejlődést követi a hangalaki gyarapodás: *készen van*. «*Senki sem kész Istennek országába menni, ki ereszti ő kezét az ékére és hát megé néz*» (Tatr. c. N. sz.) — mintegy átmenet a *pronus* és *paratus* között. (Káldynál már: *nem alkalmas az Isten országára (nemo aptus est regno Dei)*.)

A Tatr. c. idézett helyéhez szít, tehát archaizmus Kármánál: egy rózsza minden ékesség helyett, a derekamon egy öv-pántlika s így *kész voltam*. (Fanni báli-toiletteje; F. immár *bálba mehet*. . .)

Más példák: Most tehát *készen volnánk*. (Bajszövőn rajt a hamuszín köntös, fejében a kalap, kezében a bot: most már *mehet kézfogójára*.) Kisz. K. A fősvény.

Mindjárt *készen leszünk*, a toilletteből még hiányzik valami, csekélység, csekély időt kíván: «egy pörcentés köze lehet.» Gyöngy.: csak még a *bajuszát* pödri ki az én felséges uram — a nyúl —: *aztán mehetünk ebédre*). Népk. Gy. I. 436.

Készen a játszó? (a szinpadi díszítés rendben, a jelmezek felöltvők: *megkezdődhetik az előadás*.) Arany: Haml. III.

Oly régen ott van s még csak nem is *készül* = nem szedi össze holmiját, hogy elmenjen, visszatérjen hazájába, Muszkaországba. Tompa III. 149.

Készen áll a sajka. Pet. Béranger: *La barque est préparée.* A «mehett»: a *mozgás* mellékképzete is megvan.

E kész, készen fölszereltségbeli állapotnak, bizonyos cselekvésre való készületnek a jelölője. A Debr. Gramm. tudós írói szerint «kész paratus az olyan, a minn már meglátszik a *kész*» 299. l. Faludinál készület *ruhát* is jelent. Nyelvőr XVI. 201.

4. A *kész* mint *jelző* nagyon játszi, csapongó, itt-ott az *egész* országútjára is átszökell.

Lehr kitünő kommentárjában a készből *kétféle* készet hasít ki, két árnyalatot különböztet meg, a különbséget a hangsúlyra alapítván. «E szónak «kész» kettős értelme van, a szerint a mint vagy rajta magán, vagy a vele szövetkező néven van a hangsúly . . . *Kész orvos* = kitanult orvos; *kész orvos* = nem az, de ért a gyógyításhoz.» Toldi 48. Embert társáról, a *kész*t egészről ismerhetni meg legjobban.

A kész, egész jelzővel álló név *kevesebbet* jelent, fejez ki, mint a mennyit egymagára mond. *Ha egész művészt mondunk, nem értünk egész művészt, művészt* a szó szoros értelmében. Mikor értünk hát (igazi, egész) művészt? *Ha nem mondunk egész, kész műv szt, mikor betűben, hangban kevesebb áll előttünk. Munkácsyt rosszul dicsérenők meg ezzel, hogy egész művész; ő művész.*

A *kész orvos* = kitanult orvos, ki tehát a szigorlatokkal végzett, a gyakorlat küszöbén áll, még nem gyakorló. Az orvos: gyakorló. A kétségeskedő pácziens nem folyamodik sem a *kész* orvoshoz, sem a *kész orvoshoz*, hanem az orvoshoz.

A *kész orvos* és a *kész orvos* közti viszony hasonlít a művész és a műkedvelő köztihöz. De csak hasonlít. A művész, a maga körében, *több* mint *kész orvos*, a műkedvelő *nem több*, mint *kész orvos*. Néha *kevesebb*: nem minden műkedvelő *kész művész*, nem mindig ragad *tap sokra*, míg a *kész orvos* kisebb-nagyobb bizalmat mindig kelt.

Márczius hóban is lehet *egész nyár*, *juniusban* soha, csak *nyár*. Am *márcziusban egész tél* is lehet (nálunk így volt az alvidékeken a budapesti árvíz idejében: 1838-ban, míg a felvidékeken zöldült a fű. Jók. Kárp. Z. II. 4.). Mi hiányzik márcziusban az egész télhez? A hónap. Évszak és hónap nem egyeznek. (A márcziusnak minden magyar kalendáriumban olvasható magyar neve: *tavaszelő*.)

A fiatal ember lehet *egész öreg ember* s mégsem *öreg ember*. Hiányzik a kor, az évek sora. Tompa «Sándor bácsi»-ja viszont nem igazi *öreg ember*:

Kész december
Már a kelmed
Fehér haja, ősz szakállá,
De a szíve,
A kedve még
Mindig az áprilist járja.

A fehér haj- és ősz szakállhoz nem talál az ifjú kedv: deczemberhez április (hasonlat).

Egész ispita lett a házunkból. Kisf. K. A fősvény. Nem: ispita, e szót nem lehetne homlokzatára írni. Csak betegek vannak benne. Betegek nemcsak ispitában lehetnek; ispita lehet betegek nélkül is. — Lakása már is *kész* Diána berke (Gyóry: Köz. Köz. 1.).

Egész kis Pompéji lesz a papföldön. Bp. Hirl. 1887 máj. 10. (egész e h. egész olyan, mint . . .)

A *kész* beteg nem igazi beteg. A magyar ember *kész* beteg, ha nincs baja. Tompa III. 327. «Jön a muszka».

(Vörösmarty anyja) Nyéknek *egész* orvosa lett. (Vör. é. 4.) Nem: orvosa (hija van: kvalifikáció s egyéb).

Mikor visszajött *egészen* dandy volt. Jókai. A kik kétség. haln. m. I. 49. (dandynek nézhetette akkor bárki.) Garay Obsitosában nem szerencsés a «megcsinált gavallér», 2. — (De: «néztek, ki az a gavar» (= gavallér, királyfőről van szó). Pap: Palócz Népk. 106.

Kész író = dilettans író. Hadd idézem Kazinczynak ily czimű («A kész írók») epigrammját:

Béna vagy és tánczolsz, a nyelvet nem tudod és írsz,
Szárnyad ugyan nincsen, Cserdi: de rajta! reptülj.

(de: a ki széppel köti össze a jót . . . az bölcs, az *igaz* poéta. Berzs. P. Tak. J.-hez.)

Don Quijote *kész* bolond (Beöthy A trag. 587), nem igaz bolond: «csak arra nézve bolond, a mi rögeszméjét érinti, egyébként *okos* ember lévén». Arany P. d. 298.

Egész v. *kész* multság nem-egész, nem igazi multság. Valami híja van.

(A krónikás) *kész* mesével szolgál újabb költőinknek. Arany P. d. 71. Az a mese a krónikásnál lehet kerek egész, a költőre nézve több tekintetben (jellemfejllesztés stb.) hiányos, hézagos, nem egész.

Általában mind a *kész*, mind az egész egyforma messze esnek az igazi-, a geminástól. Mégis a késznek, illetőleg alanyának sajátos vonása a «lubentia» (Bud.), az akarás momentuma (v. ö. kész-akarva), a bizonyos cselekvés akarásának momentuma (l. *készebb* meghalok 1. a), a bizonyos formára irányuló meg-megújuló törekvés: a *kész* mint jelző *frequentativ* értékű.

Sándor J. szókönyvében a *kész* vevő: *emax*, *cupidus* emendi, *kész* vendég: *coenipeta*, *parasitus*, *kész* bohó: *morio sannio*, *scurra aulicus* (*kész* bohó v. bolond, ki *mindig* hajlandó bohót, bolondot játszani), N. Sz. — De: Beczkó — Stibor *udvari bolondja* — most *igaz* bolond vagy, eszed szíveddel elsuhant. II. 7.) — A nép a *mindig* kész evő. Vör.

Szarvas G. szerint a . . . *kész*, egész . . . «a derekas, jó, tökéletes»

kifejezésére is alkalmazhatók (Nyelvőr XVI. 362). Efféle példák tartoznak tán ide: csekély érdmet szésszorozni *kész* szorgalmam vala Vör. Árp. ébr. Lehet, hogy itt sajátos egyberántás esete forog fenn; a határozó lappangásba jutott, mint ebben a példában: *mindig kész szájánál* nincs neki (a bolondnak) más értéke. Stib. v. II. 2., kiegészítve: *fecsegésre*; ebben meg a jelzőbe költözött át: *kész mosolygó* ajkat kedvel az (Vör. kieg.: *mosolygásra kész*), vagy ép a jelzettbe, a főnévbe: *kész szolgálja* = szolgálatra kész embere, híve.

A kész alapjelentését, a lubentiat fokozza: a *született*. P. 6 (a poloska) annak (a mi régi) *született antiquarius*a. Arany. Mi vagyunk *igazi született* æsthetikák. Kisf. K. Áltud. stb.

Az 'egész' inkább *perfektív* értékű jelző: az a lubentia, mely a 'kész'-nek vonása, itt háttérbe szorul. P. (Vörösmartyné) lassanként Nyéknek *egész* orvosa lett (nem: *kész* orvosa lett, pedig inkább járatos kész orvos, mint egész orvos; nyilván a mult időbeli igealak szorítja ki a kész-t; a perfektív jelentésű egészzel jobban megfér).

Igaz, váltakozható szerkezet volna ez: Nyéknek *mindig kész* orvosa volt — de ez tán más árnyalat s Gyulai nem ezt czélozta (a 'lassanként' határozó a legjellemzőbb Gy. felfogására nézve, s az kizárja a kész-t).

Egész paraszt, egész ördög, egész angyal. (N. Sz.) *Egész apja.* És tagjaik *egész állatvilág*: lud-talp, ökör-térd, pók-has, légy-gyomor, vakand-szem, birka-nézés, kecske-láb . . . (Déliáb. hőse III. 6.) Látni való, hogy az egész a szóban levő személynek (ritkábban dolognak), a maga (az egész) jelzettjéhez való viszonyát többször csak a külső vonatkozásra, a hasonlóságra alapítja (egész olyan, mint). A szóban levő személy (v. dolog) általán csak az 'idomot bitorolja' mint Horatio szemében Hamlet szelleme a királyét. A kész'-nek némely kapcsolataira szintén illik e felfogás, e magyarázat: *ősz szakálla kész december*; *lakása kész Diána berke* stb.

A kész december mindenkép más magyarázatra szorul, mint a kész orvos, kész költő stb. A kész nevetség is másra, mint a kész költő: ott az ember a cselekvésnek *tárgya* ('késő harag kész nevetség' Kisf. K.), itt *alánya*, végrehajtója.

A *kész* és *egész*nek — különben is paronimáknak — cserélkezése, érintkező szerepköre fejti meg talán, hogy néha ott is készen-t találunk, hol egészen-t várnánk. P. (a búza) *készön megérve*. Kriza V. 456.

5. A cselekvő személy, az alany képzeete csak rejlik, grammatikailag nincs megjelölve, csak a cselekvésnek legjellemzőbb momentuma: *tárgya*, helye van kifejezve az illetén példákban: a királyoknál van nekem *kész asztalom*. Péczeli Légy és Hangya, nem: az asztalosi munka van befejezve, hanem a szakácsnéé: az asztalhoz ülhetek (illetve: asz-

talra szállhatok), *ehetem* (= asztal), a mikor tetszik (= kész) (v. ö. *szabad asztalt ajánlottak neki*. Toldy Költ. kk. III. 315.).

Több asztalokon *kész italok*. Bánk-bán I. 1. (ihatnak a vendégek, ha kedvök tartja.). *Kész éték*: manna (Sánd.) «égi kenyér» Zsolt. Elkezdték (a verebek) dicsérni az *asztagokat*, melyekben számukra *kész kalászkok teremnek*. Jókai Hétközn. 5. Érdekes attractió: tulajdonképen nem a kalászkok, hanem az asztagok állnak készen. Ide valók: *börtöne kész* Ali urnak; *kün kész paripák* várnak. Garay: A hús. diad. (= menten utazhatni); *elaltatsz-a kész, puha ágyadon?* Tompa III. 313. *Kész ágy* = vetett ágy — már vagy még Gyöngyösinél az *asztalt is vetik* Kem. J. I. 3. — *Kész ágy* olyan, melybe menten lefekhetik az ember.

Késztség régiesen készülék, szerszám, *eszköz* (Bécsi c. N. Sz.). Nyelvtörténeti szempontból *kész*, *készszéges eszköz* — merő tautologia. P. bennök (a nagy családokban) találta az abszolutistikus központi kormány *kész eszközeit*. Pulszky F. Bp. szemle 1874. 7. sz. 23.

6. A *kész*-nek különösen jellemző vonása az egészszszel szemben, hogy a mondatban *állítmányul* is használatos. (A melléknév, tudvalevőleg, igazi absztraktum: ilyen a *kész* is.) Van úgy, hogy alanya is absztraktum: p. *kész a kegyelem*.*) Ez a szerkezet is fordulatszámba mehet. A *börtöne kész*-félékhez való hasonlósága nyilvánvaló. Újabb keltfi szerkezet, bár már Pázmánynál is akad példája; ha bánatos szűvel sugja-meg fülébe vétkeit . . . *kész a szabadság*. Első pred. (= menten *szabad a bűnös*). *Kész a győzedelem* (Ányos 47. l. = *legott* (bizonyosan) *győzünk*.) Az *úr oltalma kész* (= az *úr menten megója*): földig ketté hasadt az izmos sziklabércz. Tompa. Sz. László kir. stb.

E körben a *kész* épen annyira állítmány (*futurum*) mint határozó, ielesen *időhatározó* (*legott*, *menten*); az alapjelentés (*lubentia*) fölé az idő képzete emelkedik a következő példában is: (János vitéz a *fenyegetőző óriásnak*) *egész készséggel* ilyen szókkal felelt. Pet. Ján. v. XV. (v. ö. Ha udnám, hogy ijen szerencsésen járok mint az a *deák*, a *mai szentségesnap* beállanék *deáknak*. Kriza V. 424., a *szentséges nap* itt nem nagy, *sátoros* ünnep, hanem: *legott*.)

BARBARICS L. R.

*) Az az alany gyakrabban konkretum s néha sajátos vonásokkal lép fel. P. Bezárom én is már a boltot, napomnak vége, *kész a mérleg*. Vajda J. Egyetért. 1887. decz. 25. Csakhamar *kész az agglegény*. Szana Kisf. K. 109.